

ПОДІЇ ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1921)

У статті аналізуються проблеми, пов'язані із перебуванням підрозділів Дієвої Армії УНР на території Волинської губернії в жовтні-листопаді 1921 р. Звернута увага на передумови й підготовку військового походу на територію УСРР, зокрема на волинський терен. Визначено напрямки організаційної роботи щодо максимального поширення повстанського руху на територію радянської України; обґрунтовано, спираючись на зміни у суспільно-політичній ситуації в УСРР, найвіддаліший момент для партизанського походу в Україну.

З'ясовано взаємини керівництва Партизансько-повстанського штабу з очільниками повстанських загонів на території Волинської губернії, проаналізовано причини поступового послаблення повстанського руху.

Визначено причини згортання партизанського походу в Україну, з'ясовано обставини повернення Волинської групи на територію II Речі Посполитої. Названо прізвиська вояків народжених на Волині, страчених більшовиками в м. Базар на Житомирщині.

Ключові слова: Українська революція, Директорія УНР, Другий зимовий похід, еміграційний уряд, Волинська губернія, більшовицьке заплілля, Дієва армія УНР, Партизансько-повстанський штаб.

Постановка проблеми та її актуальність. Початок 1921 р. для учасників українського державотворчого руху був невдалим через низку причин. Найголовніша серед них – втрата власної території. Укладення Ризького договору між Польською державою та РРФСР 18 березня 1921 р. ще більше ускладнило військово-політичну ситуацію навколо боротьби за українську незалежність. Цей епізод східноєвропейської політики початку 20-х років ХХ ст. став поворотним етапом не лише для долі української державності, але й для населення більшості територій Східної Європи. Підписавши договір, керівник Другої Речі Посполитої Юзеф Пілсудський задовольнив територіальні претензії частини польських політиків і бізнесу, насамперед представників великого

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

землевласництва та буржуазії. Радянська Росія, забезпечивши собі мир на західних кордонах, змогла зосередитися на боротьбі з військами генерал-лейтенанта Петра Врангеля та внутрішньою опозицією.

У цих обставинах став актуальним військовий похід (партизанський рейд) українського війська більшовицьким запіллям з території Другої Речі Посполитої. Пріоритетними напрямками впродовж весни-літа 1921 р. були Волинь, Поділля, Бессарабія. Проте в цей період українське еміграційне керівництво не спромоглося налагодити ефективну комунікацію з представниками повстанського руху на прикордонних теренах, не змогло залишити місцеве українське населення в своєму інформаційному полі. Врешті відсутність комунікації та переконання, що в радянській Україні переважна більшість селян готова взяти до рук зброю проти владної системи УСРР, не дозволили еміграційним політикам сформувавши правильну та ефективну систему антирадянської боротьби на підконтрольній більшовикам території України.

Другий зимовий похід військових з'єднань української армії, які станом на осінь 1921 р. підтримували еміграційний уряд Директорії, а організаційно підпорядковувалися Партизансько-повстанському штабу, став можливим завдяки тиску на еміграційне політичне керівництво частини української військової старшини. Його перебіг на прикордонних до Другої Речі Посполитої територіях України щоразу насичується новими фактами, які з'являються завдяки розширенню дослідницького поля. Не складає винятку Волинь, територія якої була безпосереднім ареалом повстанської боротьби під час Другого зимового походу армії УНР.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Під час роботи над статтею стало очевидним, що обрана проблема має наукову доцільність, адже нові матеріали про Другий зимовий похід продовжують періодично з'являтися в науковому дискурсі України. Розробляючи регіональний (волинський) аспект Листопадового рейду 1921 р., аналізували праці безпосередніх учасників тих подій та дослідження сучасних вітчизняних науковців. На увагу, на наш погляд, заслуговують праці *О. Удовиченка* (подає

загальну характеристику повстанських груп, напрямки руху по території УСРР) (1995), *Д. Герчанівського* (повідомляє про перебіг бою повстанців поблизу с. Малі Миньки) (1969), *Ю. Тютюнника* (з'ясовує обставини підготовки розвідувального походу групи В. Нельговського на Волинь, озвучує місце дислокації членів ППШ після повернення з України) (1924), *Р. Коваля* (зібрав спогади учасників Другого зимового походу щодо Житомирщини) (2020), *В. Савченка* (синхронізував у часі бойові дії повстанців на території різних адміністративних одиниць) (2016) тощо.

Мета та завдання дослідження. Беручи до уваги стан наукової розробки обраної проблеми, розглянемо події напередодні та під час Другого зимового походу армії УНР (1921), які розгорталися на території Східної Волині – частині УСРР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після підписання Польською державою з РРФСР Ризького договору (18 березня 1921 р.) Директорія УНР втратила союзника у боротьбі з російським й українським більшовизмом та позбавилася значної частини етнічної території. Дієва армія УНР, перейшовши на територію сусідньої Польщі, була інтернована, а більшість її вояків потрапила до таборів. Очевидно, що певна частка українських політиків і військовиків сподівалися на допомогу недавнього союзника озброєнням, вишколом та підготовкою до боротьби українських вояків проти радянської влади в Україні.

У найближчі весняно-літні місяці польський уряд лише фрагментарно підтримував українські військово-політичні потуги, так і не сформувавши єдиної думки щодо українського мілітарного й державницького питання. Натомість Симон Петлюра, незважаючи на територіальні втрати, вважав за необхідне продовжувати боротьбу за українську справу та намагався коригувати і налагоджувати взаємодію всіх українських еміграційних політичних сил. Тут мова йде про республіканські політичні сили, діяльність яких мала координувати Директорія УНР, яку ще восени 1920 р. проголошено єдиним українським еміграційним політичним центром.

Саме навесні 1921 р. Головний отаман С. Петлюра, бажаючи вивчити становище, в якому опинились інтерновані українські

вояки, дав доручення генерал-хорунжому Всеволоду Петріву здійснити інспекторську поїздку по таборах і подати звіт з фактичним фізичним, психоемоційним та ідеологічним станом українських вояків до Вищої військової ради. Стан, насамперед моральний, в якому перебували українські старшини і стрільці, був жахливим.

Тому наступним кроком Головного отамана стало розпорядження про проведення в усіх таборах для інтернованих українців курсу військового навчання та курсу українознавства із обов'язковим вивченням української мови. У таборах було засновано військові старшинські школи, культурно-освітні курси, відкрито майстерні, почали видаватися українські часописи та журнали (*Удовиченко, 1995: 187*).

Ймовірно, що інтерес до відродження бойового духу українських вояків підігрівався повідомленнями про наростання селянських повстань на території радянської України. За підрахунками Тараса Гунчака, навесні 1921 р. кількість повстанців на землях УСРР сягала 40 тис. осіб (*Гунчак, 1993: 182*). Найбільше невдоволення висловлювали українські селяни Поділля, Волині, Київщини, Полтавщини.

Так, 7 квітня Головний український народний повстанчий (повстанський) комітет Волині та Поділля на чолі з П. Павлюком, що базувався в м. Остріг, скерував Головному отаману листа, в якому зазначав, що на нараді 16 березня ними було вирішено «негайно стати до боротьби з ворогом-напасником – большевиками московськими та їх прибічниками з єдиним гаслом – «вся влада на Україні законному Урядові У.Н.Р. на чолі з Головним Отаманом С. В. Петлюрою та Радою Республіки» (*Сергійчук, 2009: 421*). Подібні повстанські органи навесні 1921 р. діяли в інших адміністративних одиницях на території Волинського краю.

Відтак 12 березня 1921 р. Головний отаман С. Петлюра підписав наказ про підготовку до загальноукраїнського повстання проти радянської влади. Для цього він передбачав залучити більшість дрібних повстанських загонів, які розрізнено й малоефективно діяли на підконтрольній більшовикам території. Організований при Головній команді військ УНР у польському місті Тарнові Партизансько-повстанський штаб (ППШ) під

керівництвом генерал-хорунжого Юрія Тютюнника повинен був розробити стратегію майбутнього повстання в Україні, налагодити співпрацю з урядами й командуванням армій Польщі та Румунії на предмет військової допомоги. Так, польська влада обіцяла вже до квітня 1921 р. організувати та озброїти ударну групу у кількості 2 тис. осіб з числа інтернованих вояків Дієвої армії УНР.

Піднесення партизансько-повстанського руху на території УСРР навесні-влітку 1921 р. потребувало підвищення уваги з боку ППШ. Для узгодження дій партизанських загонів було необхідно збільшити кількість зв'язкових та розширити регіон взаємодії. Для налагодження контакту з повстанськими загонами на території УСРР, переходу через радянсько-польський кордон зв'язкових і розвідників, за погодженням з польською адміністрацією, було створено спочатку два прикордонних контрольно-пропускних пункти (КПП) в Тернополі і Дубно (з підпунктами у Ланівцях, Корці і Підволочиську). Їх очолили офіцери польської армії чи розвідки, однак більшість організаційної роботи виконували спеціально підготовлені українські старшини. Прикордонну територію УСРР було поділено на зони обслуговування кожним із контрольно-пропускних пунктів. До 1 червня 1921 р. через ці контрольно-пропускні пункти перекинуто в радянську Україну майже 200 українських старшин (*ЦДАВОВУ, ф. 1078, оп. 2, спр. 157, арк. 5*).

Влітку 1921 р. додатково відкрито ще кілька ККП. Насамперед вони були облаштовані у Кременці (з підпунктами у Шумську і Куніві), у Копиченцях (з підпунктами у Кудринці, Скалі, Гусятині), у Рівному (з підпунктами в Острозі, Уст'є, Сатанові), у Сарнах (*ЦДАВОВУ, ф. 2297, оп. 2, спр. 3-а, арк. 38.*). Структурування роботи цих одиниць дозволило перекинути в Україну вже у червні поточного року 137 старшин – організаторів партизанського руху, у липні-серпні – 144 особи (*ЦДАВОВУ, ф. 2297, оп. 2, спр. 29, арк. 34.*).

На фоні виконання союзницьких домовленостей з радянською Україною уряд Другої Речі Посполитої заборонив українські інституції, діяльність яких була ворожою щодо УСРР. За цих обставин Партизансько-повстанський штаб переїхав до Львова,

де розмістився у приміщенні 2-го відділу Генерального штабу польських військ. Там велику організаторську роботу розгорнув помічник генерал-хорунжого Ю. Тютюнника полковник Юрій Отмарштайн (*Верига, 2005: 323*).

Готуючись до антирадянського повстання в Україні Головний отаман С. Петлюра вимагав від свого найближчого оточення суворого дотримання умов конспірації. Більшість українських вояків, які проходили відповідний вишкіл у таборах для інтернованих не знали коли, яким чином і де відбудеться їхнє залучення до боротьби проти радянського режиму. В умовах підвищеної конспірації через польсько-український кордон на Волинь та Поділля були відправлені емісари Партизансько-повстанського штабу для налагодження контактів із повстанськими загонами на території прикордонних повітів, створення координаційних центрів партизанського руху, закладення базису підпільної повстанської мережі.

Керівники ППШ умовно поділили територію України на п'ять повстанських груп і двадцять два повстанські райони. Райони, відповідно, поділялися на повстанські комітети. Так, голова Радомишльського українського повстанського комітету, повстанського відділу ім. Івана Мазепи, підполковник армії УНР Юліан Мордалевич був призначений командувачем Другої (Північної) повстанської групи (фронту) повстанських сил Правобережної України, яка регіонально підпорядковувала собі повстансько-партизанські загони на Київщині, Поліссі, Волині та більшій частині Поділля (*Савченко, 2016: 437*). Її територія простягалася: на півдні – від м. Черкаси до м. Ямпіль; на заході – р. Збруч – по Волині до польського кордону; на півночі – р. Прип'ять – Турів – Гомель; на сході – по р. Дніпро.

На території Східної Волині в цей час діяли партизанські загони кількох повстанських отаманів, серед яких: Струка (Коростень, Радомишль та навколишні села), Лисиці (Коростень та околиці), Бабица (Попільня, Паволоч). Ці та інші повстанські загони організаційно підпорядковувалися підполковнику Ю. Мордалевичу. Великі повстання виникали на Київщині та Волині, де окрім названих вище отаманів діяли загони Орлика, Богатиренка, Цвітковського, Гонти, Дерещука та інших (*Верига, 2005: 314-315*). Зокрема, загін Струка, що діяв в районі

Коростень – Житомир – Козятин нараховував до 3 тис. осіб (Литвин, 2000: 317).

Як показав наступний перебіг подій, саме весна 1921 р. була найвдалішим періодом для підняття загальноукраїнського повстання проти радянської влади. У цей період Волинь та її населення були готовими до антирадянського повстання. Опорою для нього могли стати не лише розрізнені партизанські загони, але й значна частина українського селянства, невдоволеного політикою продрозверстки, а також окремі червоні командири, які розчарувалися у соціально-економічній політиці більшовиків і готові були пристати до повстанців. Однак початок загальноукраїнського повстання відклався, насамперед із політичних причин.

Наступною датою антибільшовицького походу мало стати 20 травня. За генеральним планом виступу загони Симона Петлюри і Бориса Савінкова мали перейти через польсько-радянський кордон та, об'єднавшись з місцевими повстанськими загонами, провести мобілізацію селян Волині. Прогнозована загальна чисельність повстанців мала сягнути 20 тис. До неї могли долучитися 5 тис. українських вояків з числа інтернованих до польських таборів, озброєних і обмундированих поляками (Савченко, 2016: 437). Після укомплектування місцевими добровольцями ця ударна група з території Волині повинна була повести наступ на Київ. Однак ця дата була перенесена на середину червня, а згодом ще на пізніший термін.

У цей період відбулася зміна настроїв повстанців, послаблення їхньої мотивації та активності. Частина з них розійшлася по домівках, частина перейшла на бік радянської влади, частина залишила межі радянської України. Так, у травні 1921 р. командувач Другої повстанської групи Ю. Мордалевич прибув у розташування 14-го полку РСЧА в м. Брусилів Житомирського повіту, де перейшов на бік радянської влади. У зв'язку з тим, що він не виказав мережі цієї групи її вдалося зберегти. Новим командувачем Північної повстанської групи став отаман Орлик (Федір Артеменко).

Влітку 1921 р. безпосередньо на Волині було сформовано 9-й повстанський район загальною чисельністю 700 осіб. На чолі

цього повстанського району перебував отаман Петро Филоненко (орієнтовна чисельність його загону – 300 бійців). До складу Волинської групи, окрім загону П. Филоненка, входили загони отаманів Заклинюка, Воловського, Куруха, Верховського, чисельність яких була меншою, – близько 100 повстанців (Савченко, 2016: 442).

Керівництво Партизансько-повстанського штабу пропонувало отаману Орлику до 1 вересня завершити бойову підготовку своїх бійців та бути готовим у будь-який момент надати допомогу українському війську, частина якого мала перейти польсько-український кордон на території Волині. У разі початку повстання бійці отамана Орлика повинні були паралізувати залізничний та шосейних рух, пошкодити телефонний зв'язок між підрозділами червоної армії. Для цього необхідно було пошкодити залізничні лінії Овруч – Мозир, Малин – Київ, Козятин – Фастів, Вінниця – Козятин, шосе Житомир – Київ, заблокувати шляхи вздовж р. Прип'ять, щоб унеможливити пересування радянських військ (Сергійчук, 2009: 439).

Наприкінці літа 1921 р. начальник українського Партизансько-повстанського штабу генерал-хорунжий Ю. Тютюнник, зважаючи на неодноразові перенесення походу на територію радянської України та оперуючи старими (станом на пік селянсько-повстанського руху) відомостями, зажадав від польського командування та Головного отамана С. Петлюри призначення остаточної дати початку антирадянської повстанської акції. Своїм останнім і головним аргументом Ю. Тютюнник висував ультиматум, за яким, у разі зволікання з виступом, він сам поведе військо в Україну та підніме там загальнонародне повстання (Савченко, 2016: 448).

Аргументи польського Генерального штабу про те, що радянська каральна машина завдала значної шкоди повстанським загонам, а хвиля партизансько-повстанського руху на території радянської України пішла на спад не переконали керівника ППШ. Ю. Тютюнник наполягав на початку антирадянського виступу до 10 жовтня поточного року. Саме цю дату – 24-25 вересня 1921 р. затвердила розширена нарада Партизансько-повстанського штабу у Львові.

До кінця жовтня польська сторона же обумовлювала з керівництвом українського повстанського руху умови своєї допомоги та шляхи розгортання повстання на території Волині й Поділля. Зрештою, поляки погодилися на організацію у прикордонній смузі лише однієї озброєної групи кількістю 500 вояків.

До кінця вересня 1921 р. за допомогою поляків було озброєно та укомплектовано розвідувальний загін з тридцяти чоловік під командуванням генерал-хорунжого Василя Нельговського. Частина зброї ними була отримана у Львові, а частина у Рівному зі складів 13-ї польської дивізії (*Тютюнник. 1924: 76*). Перед загоном стояло завдання вивчити реальну ситуацію в радянській Україні, спробувати налагодити контакти з партизансько-повстанськими загонами Східної Волині, розгорнути агітаційну роботу серед місцевих селян. Регіоном діяльності команди генерал-хорунжого В. Нельговського було обрано Житомирський, Радомишльський, Мозирський, Овруцький, Звягельський райони (*Дмитрук, 2005: 83*). За сприяння Рівненського постерунку загін перекинуто до радянсько-польського кордону, який він успішно перейшов у ніч з 19 на 20 вересня в районі с. Устя та м. Городниця Рівненського повіту.

Незважаючи на проведену підготовчу роботу та вишкіл особового складу загону, завдання він не виконав. Керівник ППШ Ю. Тютюнник головною причиною невдачі групи генерал-хорунжого В. Нельговського вважав брак часу, відведеного на вивчення ситуації в запіллі ворога. Загін повернувся 20 листопада, «але дійсної ситуації своєчасно не виявив, бо навіть і за сприятливіших умов загін не встиг би виконати головного свого завдання за браком часу» (*Тютюнник. 1924: 76*).

Втім 17 жовтня 1921 р. Головний отаман С. Петлюра підписав наказ про початок партизанського походу в Україну. Командувачем рейду було призначено генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, начальником штабу – полковника Ю. Отмарштайна (*Ковальчук, 2007: 67*). Під його керівництвом перебували: Бессарабська група (близько 300 осіб), Подільська група (близько 380 осіб) та Волинська група (близько 900 осіб).

Подільська група (командир – полковник Михайло Палій-Сидорянський, начальник штабу – полковник Сергій Чорний)

25 жовтня 1921 р. у складі 44 старшин та 330 козаків (Удовиченко, 1995: 187) перейшла р. Збруч у районі Гусятин. Групі поставлене завдання захопити у більшовиків коней (більшість складу цього формування становили кіннотники) та вийти у визначений район на з'єднання з головною Волинською групою повстанської армії.

Головною, а відтак і найбоездатнішою, серед партизансько-повстанських груп була Волинська, безпосередню команду над якою мав генерал-хорунжий Ю. Тютюнник. 4 листопада 1921 р. вона перейшла польсько-радянський кордон північніше Звягеля. Волинська група налічувала до 900 козаків, з яких 534 стрільці, 60 кіннотників, 80 осіб гарматного дивізіону, 50 – технічного війська, 170 осіб військових урядовців та 11 нестройових (Шпілінський, 1932: 114).

Генерал-хорунжий Ю. Тютюнник свій підрозділ поділив на групу полковника Л. Ступницького та Київську дивізію полковника М. Янченка (складалася з Київської бригади підполковника М. Шраменка та збірної бригади полковника Р. Сушка), гарматної бригади, кінної сотні, технічної сотні та польової варти (Дмитрук, 2005: 83). Начальником штабу Київської дивізії був підполковник Лушпенко, начальником оперативного відділу штабу – підполковник Ремболович (Веремійчик, 2006: 59).

Уже 7 листопада Волинська група провела успішну бойову операцію по захопленню м. Коростень. Місто було атакованим через села Жупани, Кожухівка та Чигири Київською дивізією, через села Краснопіль та Білощицю – групою полковника Л. Ступницького. Було захоплено залізничний вокзал та місцеву в'язницю, з якої визволено до 600 політичних в'язнів (Коваль, 2020: 136). Однак втримати його не змогла і під натиском більшовицького війська, два ешелони якого прибуло на станцію Коростень, відступила. Із Житомира на допомогу червоноармійцям підійшли два бронепотяги з особовим складом місцевої школи червоних командирів.

Радянський уряд України оголосив надзвичайний стан у Волинській, а також у Київській, Подільській та Одеській губерніях. Для протидії українським повстанцям отамана Ю. Тютюнника РВР Київського військового округу вислала в район Коростень – Овруч – Радомишль 44-ту та 45-ту стрілецькі дивізії, 7-му і 9-ту кавалерійські дивізії (Веремійчик, 2006: 89).

Українські повстанці змушені були відступити до с. Михайлівка. Там відбулася військова нарада, в якій взяли участь генерал-хорунжий Ю. Тютюнник, полковники М. Янченко, Ю. Отмарштайн, Р. Сушко і Л. Ступницький, підполковник М. Шраменко (*Дмитрук, 2005: 93-94*). Було вирішено продовжувати рух в район Радомишль – Житомир.

Просування Волинської групи значно ускладнювали погодні умови та 9-та кавалерійська дивізія Григорія Котовського, яка від 12 листопада переслідувала повстанське військо. Не виправдалися сподівання генерал-хорунжого Ю. Тютюнника на підтримку його рейду місцевими повстанськими загонами. Від місцевих селян повстанська армія отримувала посильну допомогу, співчуття, але до зброї вони братися не бажали, бо не бачили перспективи перемоги. Аналізуючи становище Волинської групи в середині листопада 1921 р. Сергій Литвин прийшов до висновку, що «постійний ворожий натиск, безперестанні бої без сну і відпочинку, голод, сильні морози, бездоріжжя, надлюдська перевтома до решти виснажували напівроздягнуте, майже беззбройне українське вояцтво» (*Литвин, 2002: 56*).

13 листопада в с. Войташівці відбулася чергова нарада командирів Волинської групи. Враховуючи реальні обставини походу, було прийняте рішення про повернення на захід до кордонів з Другою Річчю Посполитою. Сотник Олександр Шпілінський вважав, що причиною такого рішення стало те, що «не відбулася зустріч ні з групою генерала Нельговського, ні з відділом окремого призначення підполковника Палія, які мали прибути в район сіл Заньки, Маньківка та Котівка» (*Шпілінський, 1932: 31*).

Саме про таке становище на 12 листопада 1921 р. повідомив на нараді у с. Войташівці начальник штабу Волинської групи полковник Ю. Отмарштайн. До зазначених причин слід додати ще й такі: невідповідність озброєння та обмундирування особового складу групи поставленим завданням, значна кількість поранених і важкопоранених осіб в обозі (разом близько 200 вояків), низька рухова та маневрена спроможність колони. Учасник Листопадового рейду В. Федорко згадував: «Запеклі бої відбувалися без перестанку, ворог чимраз більше насідав. Нарешті група не витримує й починає відступ до польських кордонів. Не вистачило набоїв» (*Федорко, 1973: 21*).

Волинська група потрапила в район концентрації кавалеристів дивізії Г. Котовського. Від Раївки повстанці йшли під прикриттям 2-ї бригади підполковника Миколи Шраменка, проте в Негребівці довелося прийняти ар'єргардний бій. Звідти через села Гуту й Комарівку відступили до Рудні. Там ар'єргардні бої вела комендантська сотня підполковника Грицька Дугельного та його помічника Дениса Ступи-Перебийноса (*Коваль, 2020: 143*).

17 листопада у битві поблизу с. Малі Миньки при річці Звездаль Волинська група була розгромлена 9-ю кавалерійською дивізією Г. Котовського. 238 українських вояків полягло у цьому бою (*Герчанівський, 1969: 139*), 450 було захоплено у полон.

Відтак 22 листопада 1921 р. полонених повстанців привели до м. Базар. Тут їм було запропоновано перейти на службу до радянської влади та вступити до Червоної Армії. Після відмови 359 українських вояків розстріляно. Сьогодні можна назвати прізвища більшості волинян, які загинули в Базарі на Житомирщині: Митрофан Грох (м. Народичі Овруцького повіту), Федір Янишевський (с. Янівка Ковельського повіту), Микола Жуків (м. Житомир), Іван Дзячківський (м. Торчин Луцького повіту), Стефан Гаєвський (м. Рівне), Микола Саківський (Новоград-Волинський повіт), Олексій Сальський (м. Кременець), Тиміш Борщевський (с. Микулинці Новоград-Волинського повіту), Грицько Комащук (Новоград-Волинський повіт), Михайло Тимощук (с. Велика Березна Заславського повіту), Григорій Остремів (с. Кам'янка), Віталій Усенко (м. Житомир), Антін Клец (м. Заслав), Леонтій Копнюк (Овруцький повіт), Броніслав Білевич (с. Гвозді Новоград-Волинського повіту) (*Веремійчик, 2006: 153-244*).

Генерал-хорунжому Ю. Тютюннику з кількома десятками стрільців вдалося врятуватися від полону. На хуторах Мельники і Журба Ю. Тютюнник сформував із залишків Волинської групи кінний дивізіон. До його складу входило три сотні: під командою полковника Л. Ступницького (18 осіб), під командуванням сотника Хмари (35 осіб), під командою поручника Д. Герчанівського (34 особи) (*Веремійчик, 2006: 109*). В окрему групу було зібрано поранених і хворих. Ними опікувався лікар Плітас.

Вночі 20 листопада 109 бійців із Волинської групи перейшли радянсько-польський кордон (*Верига, 2005: 325*) та були інтерновані польськими прикордонниками. У м. Сарни більшість

українських вояків розійшлися. Співробітники Партизансько-повстанського штабу, які були серед інтернованих, повернулися у Львів та Рівне (*Тютюнник. 1924: 90*).

Подільська група під командуванням полковника М. Палія-Сидорянського, яка мала з'єднатися з військом генерал-хорунжого Ю. Тютюнника в районі Коростеня, 6 грудня підійшла до кордону. Втративши надію на позитивний перебіг своєї акції, Подільська група перейшла радянсько-польський кордон біля с. Острів, де була інтернована поляками та переправлена до Рівного.

Фактично наприкінці листопада 1921 р. вичерпався український військово-політичний повстанський потенціал. Похід трьох повстанських груп на територію радянської України став останньою дієвою спробою захистити завоювання Української революції. Поразка Волинської групи та повернення її залишків на територію Польщі ознаменували завершення українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що територія Східної Волині, яка перебувала в складі УСРР, стала основним місцем партизанської діяльності Волинської групи генерал-хорунжого Ю. Тютюнника в жовтні-листопаді 1921 р. З цим тереном пов'язані головні військові перемоги обох ворожих сторін. Тут страчено 360 повстанців, які відмовилися перейти на бік більшовиків. Разом із тим саме відсутність достовірної інформації про стан протестного руху на території підрадянської Волині (зниження інтенсивності на осінь 1921 р.) стала однією з причин поразки антибільшовицького повстання.

Використані посилання

Веремійчик О. (2006) *Другий Зимовий похід, або Листопадовий рейд*. Київ, Видавництво ім. Олени Теліги. с. 248.

Верига В. (2005) *Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 рр.: у двох томах*. Рівне, Видавництво ВАТ «Рівненська друкарня». Т. 2. С. 496 с.

Герчанівський Д. (1969). *Вигнати окупанта*. Детройт. 154 с.

Гунчак Т. (1993) *Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії*. Київ, Либідь. 288 с.

Дмитрук В. (2005) *Вони боролися за волю України (Нарис історії боротьби проти тоталітарного режиму на Україні в 1921-1939 рр.)*. Луцьк, Волинська обласна друкарня. Т. II. 382 с.

Коваль Р. (2020) *Житомирщина в боротьбі*. Київ, Видавець Мельник М.Ю. 512 с.

Ковальчук М. 2007. *Війна з більшовицькою Росією за незалежність. 1917–1920*. Київ. 72 с.

Литвин С. (2000) *Симон Петлюра. 1917–1926*. Київ: Аквілон-Прес. 436 с.

Литвин С. (2002) Другий зимовий похід армії Української Народної Республіки. *Воєнна історія*. № 5-6.

Савченко В. (2016) *Дванадцять війн за Україну*. Київ, Нора-Друк. 480 с.

Сергійчук В. (2009) *Українські державники: Симон Петлюра*. Київ, ПП Сергійчук М. І. 568 с.

Тютюнник Ю. (1924) *З поляками проти Вкраїни*. Харків, Державне видавництво України. 106 с.

Удовиченко О. (1995) *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921*. Київ, Видавництво «Україна». 206 с.

Федорко В. (1973) *Спогади з часів визвольної боротьби 1917-21 років*. Мельбурн, Видання Союзу Українських Комбатантів Вікторії. 24 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі – ЦДАВОВУ), ф. 1078, оп. 2, спр. 157.

ЦДАВОВУ, ф. 2297, оп. 2, спр. 3-а.

ЦДАВОВУ, ф. 2297, оп. 2, спр. 29.

Шпілінський О. (1932) Базар А. (1921 р. – 1931 р.). *За Державність*. 36. 3. С. 109–134.

References

Central State Archive of the Higher Authorities of Ukraine, Kyiv (hereinafter – CSAHAU), fund 1078, list 2, case 157 (ukr).

CSAHAU, fund 2297, list 2, case 29 (ukr).

CSAHAU, fund 2297, list 2, case 3-a (ukr).

Dmytruk V. (2005) *They fought for the liberty of Ukraine (Outline of the history of struggle against the totalitarian regime in Ukraine during 1921-1939)*. Lutsk, Volyn regional printing house. V. II. p. 382 (ukr).

Fedorok V. (1973) *Memories from times of 1917–21 liberation struggle*. Melbourne: Publishing of the Union of Ukrainian Combatants of Viktoria. 24 p. (ukr).

Herchanivskiy D. (1969) *Expel the occupier*. Detroit. 154 p. (ukr).

Hunchak T. (1993) *Ukraine: first part of the XX century: Political history outlines*. Kyiv, Lybid. 288 p. (ukr).

Koval R. (2020) *Zhytomyr's area in struggle*. Kyiv, Publisher Melnyk M. 512 p. (ukr).

Kovalchuk M. (2007) *War with the Bolshevik's Russia for independence. 1917-1920*. Kyiv. 72 p. (ukr).

Lytvyn S. (2000) *Symon Petliura. 1917–1926*. Kyiv, Akvilon-Pris. 436 p. (ukr).

Lytvyn S. (2002) The Second Winter Campaign of the Ukrainian People's Republic Army. *Military history*. № 5-6 (ukr).

Savchenko V. (2016) *Twelve wars for Ukraine*. Kyiv, Nora-Druk. 480 p. (ukr).

Serhiichuk V. (2009) *Ukrainian statemen: Symon Petliura*. Kyiv, IE Serhiichuk M. 568 p. (ukr).

Shpilinskyi O. (1932) Bazar (1921-1931). *For the Statehood*. V. 3. P. 109–134 (ukr).

Tituunyk Y. (1924) *With the Polish against Ukraine*. Kharkiv, State publishing house of Ukraine. 106 p. (ukr).

Udovychenko O. (1995) *Ukraine in the war for independence. History of organization and combat actions of the Ukrainian Military Forces in 1917–1921*. Kyiv: Publishing house «Ukraine». 206 p. (ukr).

Veremiichyk O. (2006) *The Second Winter Campaign or the November's Raid*. Kyiv: Publishing named after Olena Teliha. 248 p. (ukr).

Veruha V. (2005) *Liberation struggle in Ukraine during 1914–1923: in two volumes*. Rivne: Publishing of OSC «Rivne's printing house». V. 2. P. 496. – P. 323 (ukr).

Demianiuk O.

ACTIONS OF THE SECOND WINTER CAMPAIGN (1921) IN THE TERRITORY OF VOLYN REGION

The article raises several issues related to the stay of the units of the UPR's Action Army in the territory of Volyn region in October-November 1921. The Second Winter Campaign, conducted by the Ukrainian army's military units which supported the Directory's emigration government in autumn 2021, but were organizationally managed by the Partisan-rebel headquarters, became available due to the pressure on the emigration political leadership by the part of the Ukrainian military officers. Otaman Y. Tiutiunyk, who, in the end, became the leader of the Campaign, was among the supporters of the raid into the Bolshevik's underground.

The author draws the attention at the preconditions and preparation to the military campaign into the territory of USSR, especially focusing at the Volyn area. The directions of the organizational work aimed at the maximum spread of the rebel movement to the territory of soviet Ukraine are determined, while it is also reasoned (based on the changes in the social-political situation in USSR) when the most appropriate moment for a partisan raid into Ukraine was.

Additionally, the author describes the relations between the leadership of Partizan-rebel headquarters and the leaders of the Volynian rebel units, and analyses the reasons for the gradual weakening of the rebel movement at Volyn.

The article contains the information about the places in which the rebel detachments led by Y. Tiutiunyk crossed the state borders of the II Rzeczpospolita and USSR as well as indicates the most important events related to the Volynian and Podillia' groups raid through the Volyn' area. The author determines the reasons for ceasing the partisan raid into Ukraine, reveals the conditions of the return of the Volyn' group to the territory of the II Rzeczpospolita as well as indicates the names of the soldiers which had been born at Volyn and were later executed by Bolsheviks in Bazar.

Keywords: Ukrainian Revolution, UPR's Directory (*Dyrektoria UNR*), Second Winter Campaign, emigration government, Volyn' region (*Volynska huberniia*), Bolshevik's underground movement, UPR's Action Army (*Diieva Armii UNR*), Partisan-rebel headquarters.